

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 120 1999

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-16-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 2000

1793 Gjörwell som kände Bellman väl råkade honom en vinterdag på en av Stockholms gator. Bellman såg ”hjärtängslig ut”, dvs. fylld av ångest. ”Ja, min kära Bror, tänkte jag, hade du praktiserat dina teorier *lagom* – på det lilla ordet ankommer alltid så mycket – så vore du, utom dess yngre än jag, även så glad som jag.” (O. Levertin, ”Svenskt familjeliv i slutet av 1700-talet” *Från Gustaf III:s dagar*, Saml. skr. 7, ed. 1919, s. 241 f.)

1820-tal Bror Emil Hildebrand (1806–84) uppgav för Anders Fryxell att han – sannolikt på 1820-talet – hört excellensen Mathias Rosenblad (1758–1847) säga med anledning av den planerade Bellmansstatyn på Djurgården: ”Så, skall man nu resa minnesvård åt Bellman! Jag har sett den herrn ligga i rännstenen”. Fryxell återgav uttalandet i sina *Berättelser ur svenska historien* (del 45 s. 104 not 1). Stålmarck har inte medtagit uppgiften, som han sannolikt funnit för sen och otillförlitlig. Den vinner emellertid i tillförlitlighet när man vet att Rosenblad var ledamot av Nummerlotteriets direktion på Bellmans tid. Han har säkert haft ögonen på sin berömde men mindre skötsamme tjänsteman. Carl Hellberg (1815–77), som skribent känd under pseudonymen Posthumus, skriver i sin svit av minnesanteckningar, *Ur minnet och dagboken*, om Rosenblad att denne ägde en ”sällsynt minnesskärpä”, som ”följde ännu den nittioårige och väckte allas beundran” (2 s. 217). Det ges alltså grunder för att finna Rosenblads yttrande trovärdigt.

Magnus von Platen

Sven-Bertil Jansson, *Den levande balladen. Medeltida ballad i svensk tradition*. Prisma. Stockholm 1999.

Sven-Bertil Jansson är en av våra främsta kännare av medeltidens litteratur, särskilt då *Erikskrönikan*, *Engelbrektskrönikan*, ja den medeltida rimkrönikan ö.h.t. och av vad som brukar benämnas medeltida svensk ballad. Han är en av de huvudansvariga bakom Svenskt visarkivs utgivning av *Sveriges medeltida ballader* och har under närmare tjugoo års tid redigerat texterna i denna utgåva. Den på hans närläsningar av sagda stoff baserade förtrogenheten med materialet gör starkt intryck på läsaren och förklarar den lödighet som präglar *Den levande balladen*, föremålet för denna anmälan.

Boken, väsentligen populärvetenskaplig till det yttre (noter saknas till förmån för en avslutande kort men utmärkt resonerande bibliografi) men i grunden solitt vetenskaplig, är klart och redigt disponerad. Efter förordet följer ett inledande kapitel, ”En soldathustru får besök”, en redogörelse för hur en traditionsbärande, Ingeborg Olofsdotter, en östgötsk soldathustru, 1843 får besök av en upptecknare av folkliga visor, en präst vid namn L.C. Wiede. Kapitlet får fungera som *exordium* och tecknar

kortfattat men övertygande villkoren för den alltjämt levande balladtraditionen. Elegant presenterar Jansson här vidare balladens historia och dess utforskning, bl.a. då om Danmark eller Norge skall anses som nordiskt upphovsland. Det franska ursprunget har aldrig ifrågasatts i forskningen och knappast heller idén att balladen ursprungligen varit en i allt väsentligt hövisk genre, en angelägenhet för adeln, för att sedan sjunka till en folkligt traderad genre. Denna modell har på senare tid ifrågasatts på danskt håll där man lanserat en omvänd; Jansson redogör pregnant för den (s 16) men tar själv inte direkt ställning, då ursprungsproblematiken är av underordnad betydelse för hans syfte.

Det senare beskriver Jansson själv på följande vis (s 18f):

Denna bok är avsedd att vara en introduktion till balladen, framför allt dess textvärld. Olika sidor av visan och dess liv kommer att belysas, valda helt enligt min uppfattning om vad som är väsentligt. Jag har anlagt en speciell infallsvinkel, som innebär att jag vill se balladen som en levande angelägenhet för de människor, vilka i sekler omfattat den med sitt personliga intresse. Den svenska textforskningen har sällan eller aldrig haft detta som huvudsyfte. Man har framför allt valt att studera balladen som en medeltida genre och därför haft ett i grunden skeptiskt förhållande till det existerande traditionsmaterialet, som ju helt och hållet tillhör den nya tiden.

Jansson förklarar sig vara främst intresserad av sångarnas och lyssnarnas perspektiv och menar att dessa står att finna via de textelement som möjliggjort för balladerna att leva vidare sekel efter sekel. Teoretiskt-metodiskt är detta minst sagt komplicerat, men Jansson glider förbi dylika komplikationer med anmärkningsvärd lätthet, något som väl låter sig försvaras i ett populärvetenskapligt sammanhang.

Efter detta inledande kapitel följer så tre kapitel, ”Vad är en ballad?”, ”Vad berättar balladen om?”, ”Vem sjunger ballader?” och ”Balladens människor och miljöer”. Här firar Janssons eminenta sakkunskap triumfer och detsamma måste sägas gälla för hans iögonenfallande pedagogiska förmåga att klart och ”enkelt” utreda och presentera komplicerade ting på tämligen begränsat utrymme. En bättre introduktion till detta stoff kan jag svårigen tänka mig.

Det femte kapitlet, ”Balladens människor och miljöer” tjänar som bakgrund för de följande där Jansson uppmärksammar ”Familjen, släkten och balladens konflikter”, ”Kärlekens former”, ”Mytiskt och magiskt”, dvs. det stoff som är mest välkänt även utanför specialisternas tämligen snäva krets, ”riddarvisor” och ”naturmytiska visor”. Därefter går han i kap. 9 vidare till den mindre kända skämtvisan, ”Balladen och skrattet”, för att avrunda med ett kapitel om balladens berättarteknik,

"Hur berättas balladen?", samt en epilög, i sin tur följd av litteraturförteckning samt en användbar text- och melodibilaga.

Kapitlen är uppbyggda kring starkt representativa textexempel valda med den skicklighet som blott en specialist förmår uppåda och bidrar med sin dramatik eller, i fråga om skämtvisan, sin drastiska språkform och dito explicita djärvhet (här finner man t.o.m. "runda" ord) till att göra framställningen än mer levande. I centrum står, föga överraskande, sexualiteten och dess förstå att omkullkasta existerande ordning genom att ständigt pocka på utlevelse. Detta blir väldigt tydligt i fråga om riddarvisorna där den ställer till oreda, framlockar svek, hämnd och ond bråd död samt allehanda katastrofer. Tydligt blir det också i skämtvisan, en karnevalisk genre *à la* Bachtin (uppmärksammas i den kommenterande bibliografin) då rådande hierarkiska strukturer välts över ända.

Det sjunde kapitlet, "Kärlekens former" har underrubrikerna "Kärlek in i döden", "Otillåten kärlek", "Otrohet, svartsjuka och hämnd", "Kärleken och våldet", "Incest", men även "I lek och lust". I det åttonde, "Mytiskt och magiskt" möter underrubrikerna "Naturmytiska ballader", "Hotet mot kärleken", "Inför äktenskapet" och "I den andra världen", ånyo markörer påvisande den erotiska passionens våldigare sidor. Även här leder otillåten kärlek (referensramen är samhällets hierarkiska struktur och strikta normer i fråga om accepterat sexuellt uttryck, det är en fråga för den äkta sängen, och inget annat) till katastrof och ond bråd död. Den senare drabbar även den som förmår stå emot frestelsen, paradexemplet är och förblir "Herr Olov och älvorna", en fuldödig illustration av sexualitetens hotfulla potential.

Genomgående hittar man i många av de texter som Jansson i sammanhanget låter passera revy exempel på sexuellt våld; rena våldtäktsscener där den oskyldiga kvinnan råkar ohyttigt illa ut är ingalunda sällsynta. Flerstädes kommenterar Jansson i dessa sammanhang inte bara den ohyttiga råheten i texterna, den skoningslösa etiken och dito värdesystemet, utan även det intressanta faktum att majoriteten av traditionsbärarna är kvinnor. Hans, högst plausibla, förklaring är att de i hög grad levtt sig in i dessa utsatta kvinnors situation, ett reellt hot för dem själva.

Ett motsvarande kvinnligt engagemang motiverar då vidare de sångerskor som exekverat de sexuellt frispråkiga visor där det manliga överläget välts upp och ner; motiveringen till detta torde vara psykologisk-kompensatorisk. Kapitlets underrubriker är "Skrattkulturen", "I lustens tecken", "Den usles triumf", "Flugans fall", "Kärningar och andra starka kvinnor", "Livets lust och galenskap", "Djur, små och stora", samt "Skämt och humor i den 'allvarliga' balladen".

"Skrattkulturen" är i allt väsentligt att se som en kort-

fattat elegant sammanfattning av Bachtins modell över den medeltida karnevalskulturen (kritiken mot B. nämner inte Jansson), inte minst då "den groteska kroppsligheten". "I lustens tecken", med textexempel som "Kom till mig på lördag kväll" och "Flickor planterade kål", får dels illustrera vad Jansson benämner "den okomplicerade lustens talan", dvs. sexuella eskapader utan negativa följder, och kampen mellan konventionell moral och kön, där den förra får vika. Här råkar dock flickorna potentiellt illa ut; de blir inte fysiskt straffade, för att inte tala om dödade, men deras förlorade mödom äventyrar rejält deras framgång på äktenskapsmarknaden.

Den betydelse de traditionbärande personerna haft illustrerar Jansson fint med "Tiggargubbens brud" där kvinnan luras och hänsynslöst förnedras. Emellertid finns även en variant, Ingeborg Olofsdotter, vilken skiljer sig från merparten på ett avgörande vis: den saknar nämnda förnedring av kvinnan och lyfter i stället fram en lycklig kärleksnatt (s 181), en möjlig kompensationsfantasi.

Enligt traditionen är kvinnans sexualitet snarare starkare än mannens, det finns en skämtvisa, "Leja tjänstepiga", skånsk variant", där en kvinna önskar lägra tolv män (!). Viktorianism/oskarianism framstår därvidlag som avvikelser, och ytterligare ett pregnant exempel på detta är en av de populäraste skämtvisorna, "Bonden och hans hustru" där hustrun frankt förklarar att hon önskar se den gästande mannen på den äkta makens plats i sängen!

Övriga avsnitt i kapitlet visar på samma uppror mot hävdvunna värderingar och cementerad hierarkisk struktur mellan stånd och kön, och mellan människa och djur. Skämtvisan är enligt mitt förmenande (och som det verkar Janssons) särskilt intressant då det gäller att förklara hur balladen kunnat vara så seglivad och fortleva långt in på 1900-talet. Problematiskt därvidlag är det faktum att vi med ännu mindre säkerhet kan säga hur populär genren varit, då den utsatts för tämligen rejäl censur: dels har det grova språket i sig stött bort åtskilliga upptecknare, dels har genren rimmat illa med den romantiserade folkuppfattning som styrde blott allt för många av dessa upptecknare.

Janssons bok är mycket värdefull; till de ovan uppräknade förtjänsterna vill jag lägga hans på en gång klara och strama men samtidigt entusiastiska språk, då den på ett ovanligt lyckat vis förmår presentera redan känt textmaterial på ett sätt där redan existerande kunskap smälter samman med ny och för att den i så hög grad även tar upp skämtvisan till seriös behandling och på så vis kastar ett delvis nytt ljus över balladen; viktig här är då inte minst intertextualiteten mellan skämtvisa och riddarvisa.

En bättre ciceron in i balladens mångskiftande och brokiga värld än Sven-Bertil Jansson har jag svårt att tänka mig.

Ulf Malm